

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η ανθρωπολογία είναι ένα είδος φιλοσοφίας
που περιλαμβάνει τον άνθρωπο.
Tim Ingold

Το βιβλίο αυτό αποτελεί πρόσκληση σε ένα μακρύ αλλά και εποικοδομητικό ταξίδι. Κι αυτό γιατί θα μεταφέρει τον αναγνώστη από τα υγρά τροπικά δάση του Αμαζονίου στις ψυχρές ημιορημικές εκτάσεις του αρκτικού κύκλου· από τους ουρανοξύστες του Μανχάταν στα πλίνθινα παραπήγματα των χωρών του Sahel, από τα χωριά των υψιπέδων της Νέας Γουινέας στις πόλεις της αφρικανικής ηπείρου.

Αλλά το ταξίδι αυτό είναι μακρύ και με μία ακόμα έννοια. Η κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία, το εύρος των ενδιαφερόντων της οποίας καλύπτει ολόκληρη την ανθρώπινη κοινωνία, προσπαθεί να κατανοήσει τη σχέση των διαφόρων πλευρών της ανθρώπινης ύπαρξης. Όταν, για παράδειγμα, μελετάμε το παραδοσιακό οικονομικό σύστημα των Τιν της κεντρικής Νιγηρίας, ένα μεγάλο και ουσιώδες μέρος της έρευνάς μας επικεντρώνεται στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η οικονομία τους συνδέεται με τις άλλες πτυχές της κοινωνίας τους. Αν δεν λάβουμε υπόψη μας τη διάσταση αυτή, τότε δεν θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε την οικονομία των Τιν. Αν δεν γνωρίζουμε ότι κατά παράδοση οι τελευταίοι δεν πουλάνε και δεν αγοράζουν γη και ότι κατ' έθιμο δεν χρησιμοποιούν χρήματα στις συναλλαγές τους, δεν θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε πώς οι ίδιοι ερμηνεύουν τη θέση τους στον κόσμο ή πώς αντιμετώπισαν τις οικονομικές αλλαγές που σημειώθηκαν στις κοινωνίες τους κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας.

Η ανθρωπολογία προσπαθεί να εξηγήσει την κοινωνική και πολιτισμική ποικιλότητα του κόσμου. Ωστόσο, ένα πολύ σημαντικό τμήμα του ανθρωπολογικού σχεδίου συνίσταται στην κατανόηση των ομοιοτήτων μεταξύ των κοινωνικών συστημάτων και των ανθρώπινων σχέσεων. Ένας από τους διαπρεπέστερους ανθρωπολόγους του 20ού αιώνα, ο Claude Lévi-Strauss, έχει πει ότι «Το αντικείμενο έρευνας της ανθρωπολογίας είναι η ανθρωπότητα, αλλά, σε αντίθεση με τις άλλες επιστήμες, προσπαθεί να συλλάβει το αντικείμενό της στην ποικιλότητα των εκφάνσεών του» (1983, σελ. 49). Ή, για να το πω με διαφορετικό τρόπο: η ανθρωπολογία μάς λέει πόσο διαφορετικοί είναι οι άνθρωποι μεταξύ τους αλλά και πόσα κοινά έχουν.

Ένας επίσης επιφανής ανθρωπολόγος, ο Clifford Geertz, έχει εκφράσει παρόμοια άποψη σε ένα δοκίμιό του για τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και τα ζώα:

Αν θέλουμε να ανακαλύψουμε τι είναι ο άνθρωπος, δεν έχουμε παρά να ψάξουμε αυτό που πραγματικά είναι: και αυτό που είναι ποικίλλει. Μόνο αν κατανοήσουμε την ποικιλότητά του – το εύρος, τη φύση, τη βάση και τις συνεπαγωγές της–, θα καταφέρουμε να συγκροτήσουμε μια έννοια της ανθρώπινης φύσης, η οποία, όντας κάτι περισσότερο από ένα στατιστικό μέγεθος και κάτι λιγότερο από μια πριμιτιβιστική φαντασίωση, είναι ουσιαστική και αληθινή (Geertz 1973, σελ. 52).

Αν και οι ανθρωπολόγοι έχουν ποικίλα και, συχνά, πολύ εξειδικευμένα ενδιαφέροντα, συμφωνούν στο γεγονός ότι επιχειρούν να κατανοήσουν τόσο τις σχέσεις εντός της κοινωνίας όσο και τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνιών. Όπως θα καταστεί σαφέστερο κατά την εξέλιξη αυτού του ταξιδιού μέσα από τη θεματολογία και τις θεωρίες της κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας, υπάρχουν πολλοί τρόποι να προσεγγίσουμε όλα αυτά τα προβλήματα. Αν κάποιος ενδιαφέρεται να κατανοήσει γιατί και με ποια έννοια οι Azande της κεντρικής Αφρικής πιστεύουν στις μάγισσες, γιατί υπάρχουν περισσότερες κοινωνικές αδικίες στη Βραζιλία από ό,τι στη Σουηδία, το πώς οι κάτοικοι του Μαυρίκιου αποφεύγουν τις βίαιες εθνοτικές συγκρούσεις ή τι αλλαγές σημειώθηκαν στον παραδοσιακό τρόπο ζωής των Εσκιμώων Inuit τα τελευταία χρόνια, δεν έχει παρά να προσφύγει στο έργο ενός ή και περισσότερων ανθρωπολόγων που έχουν ερευνήσει ή γράψει για αυτά τα ζητήματα. Αν πάλι κάποιος ενδιαφέρεται για τη θρησκεία, την ανατροφή των παιδιών, την πολιτική εξουσία, την οικονομική ζωή ή για τη σχέση αντρών και γυναι-

κών, δεν έχει παρά να αναζητήσει έμπνευση και γνώση στην ανθρωπολογική γραμματεία.

Η ανθρωπολογία ασχολείται επίσης με την ερμηνεία των σχέσεων ανάμεσα στις διάφορες πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης. Συχνά, οι ανθρωπολόγοι αναλύουν τις σχέσεις αυτές έχοντας ως αφετηρία μια λεπτομερή μελέτη της τοπικής ζωής σε συγκεκριμένη κοινωνία ή σε αυστηρά οριοθετημένο κοινωνικό περιβάλλον. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι η ανθρωπολογία θέτει μεν μεγάλα ερωτήματα, αλλά αντλεί έμπνευση από τους μικρούς τόπους.

Πολλοί θεωρούν ως κύριο χαρακτηριστικό της ανθρωπολογίας το γεγονός ότι κατά παράδοση εστιάζει το ενδιαφέρον της σε μικρής κλίμακας μη βιομηχανικές κοινωνίες, σε σύγκριση με άλλα επιστημονικά πεδία που ασχολούνται με τον πολιτισμό και την κοινωνία. Ωστόσο, λόγω των αλλαγών που σημειώθηκαν όχι μόνο στον κόσμο, αλλά και στην ίδια την επιστήμη, η ανωτέρω περιγραφή δεν είναι ακριβής. Πρακτικά, κάθε κοινωνικό σύστημα μπορεί να μελετηθεί ανθρωπολογικά, με συνέπεια το φάσμα της σύγχρονης ανθρωπολογικής έρευνας να είναι τεράστιο τόσο στο επίπεδο της θεματολογίας όσο και στο επίπεδο των εμπειρικών δεδομένων.

Ένα περίγραμμα του αντικειμένου

Τι είναι λοιπόν η ανθρωπολογία; Ετυμολογικά ο όρος προέρχεται από τις λέξεις «άνθρωπος» και «λόγος». Η ανθρωπολογία είναι ένας «λόγος για τον άνθρωπο» ή και «γνώση για τον άνθρωπο». Η κοινωνική ανθρωπολογία, τώρα, θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως γνώση για τους ανθρώπους μέσα στο κοινωνικό τους πλαίσιο. Βέβαια, ο ορισμός αυτός καλύπτει και άλλες κοινωνικές επιστήμες, αλλά για αρχή είναι πολύ χρήσιμος.

Η λέξη «culture [πολιτισμός]», που είναι επίσης σημαντική για την ανθρωπολογία, προέρχεται από το λατινικό ρήμα *colere*, το οποίο σημαίνει καλλιεργώ. (Η λέξη «colony» [αποικία] προέρχεται από την ίδια ρίζα). Άρα, η πολιτισμική ανθρωπολογία είναι μια «γνώση για τους καλλιεργημένους ανθρώπους». Μια γνώση, δηλαδή, για εκείνες τις πτυχές της ανθρωπότητας που δεν είναι φυσικές αλλά σχετίζονται με τα λεγόμενα επίκτητα στοιχεία.

Η λέξη *culture* έχει περιγραφεί ως μια από τις δυο τρεις πιο πολύπλοκες λέξεις της αγγλικής γλώσσας (Williams 1981, σελ. 87). Στις αρχές της

δεκαετίας του 1950, οι Clyde Kluckhohn και Alfred Kroeber (1952) παρουσίασαν 161 διαφορετικούς ορισμούς της. Θα ήταν αδύνατο να εξετάσουμε εδώ όλους αυτούς τους ορισμούς, πολλοί από τους οποίους είναι ταυτόσημοι. Ας ορίσουμε, λοιπόν, σε πρώτη φάση τον πολιτισμό ως εκείνες τις ικανότητες, έννοιες και μορφές συμπεριφοράς που οι άνθρωποι έχουν αποκτήσει ως μέλη μιας κοινωνίας. Αυτού του είδους ο ορισμός, που οφείλεται τόσο στον βικτοριανό ανθρωπολόγο Edward Tylor όσο και στον Geertz (αν και ο τελευταίος τονίζει μάλλον το νόημα παρά τη συμπεριφορά), είναι ο πλέον αποδεκτός και συνηθισμένος μεταξύ των ανθρωπολόγων.

Παρ' όλ' αυτά, ο πολιτισμός, ως έννοια, διακρίνεται από μια βασική αμφισημία. Από τη μια, κάθε ανθρώπινο ον εκλαμβάνεται ως προϊόν του πολιτισμού και, από την άποψη αυτή, ο όρος αναφέρεται σε μια βασική ομοιότητα των ανθρώπων. Από την άλλη, οι άνθρωποι έχουν αποκτήσει διαφορετικές ικανότητες, αντιλήψεις κτλ., και, ως εκ τούτου, είναι διαφορετικοί λόγω ακριβώς του πολιτισμού. Με άλλα λόγια, ο πολιτισμός αναφέρεται όχι μόνο στις βασικές ομοιότητες, αλλά και στις διαφορές μεταξύ των ανθρώπων.

Αν και αυτό ακούγεται λίγο πολύπλοκο, στο σημείο που βρισκόμαστε είναι αναγκαίο να κάνουμε τα πράγματα κάπως πιο σύνθετα. Είναι αλήθεια ότι, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα, η έννοια «πολιτισμός» αμφισβητήθηκε στο χώρο της ανθρωπολογίας και από τις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Ο πραγματικά σημαντικός ορισμός του Geertz, τον οποίο ο αμερικανός ανθρωπολόγος είχε επεξεργαστεί σε μια σειρά βαθυστόχαστων, αλλά και γλαφυρών, δοκιμίων του, γραμμένων τη δεκαετία του 1960 και του 1970 (Geertz 1973, 1983), αποτύπωνε τον πολιτισμό τόσο ως ολοκληρωμένο σύνολο, ως παζλ, τα κομμάτια του οποίου ήταν διαθέσιμα, όσο και ως σύστημα νοημάτων που ήταν κτήμα μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Έτσι, ο πολιτισμός εμφανιζόταν ως μία αυστηρά προσδιορισμένη ολότητα νοημάτων αποδεκτών από μια ομάδα ανθρώπων. Τι συνέβαινε, όμως, με τις παραλλαγές εντός της ομάδας ή με τις ομοιότητες και τις επαφές της με τις γειτονικές ομάδες (για να μην αναφερθώ στις οικονομικές και τεχνολογικές διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης [βλ. Κεφάλαιο 19], οι οποίες συμβάλλουν στο να εκτίθεται, σε διαφορετικό φυσικά βαθμό, κάθε γωνιά του πλανήτη μας στην ειδησεογραφία σχετικά με τα παγκόσμια κύπελλο, τη μισθωτή εργασία ή την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων); Σε πολλές περιπτώσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας εθνικός ή τοπικός πολιτισμός δεν αποτελεί

κτῆμα όλων ἢ των περισσότερών μελών μιας ομάδας ἢ ὅτι δεν είναι αυστηρά προσδιορισμένος – ἐγώ ὁ ἴδιος ἔχω ασκήσει κριτική στο μῦθο αυτό μέσα ἀπὸ την ἀνάλυση της πατρίδας μου, της Νορβηγίας, ἡ ὁποία θεωρεῖται γενικά ὡς «πολιτισμικά ομοιογενής» χώρα (Eriksen 1993b). Δεν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι που ἀρχισαν νὰ ασκούν κριτική στην παρουσιαζόμενη ὡς σαφὴ και ολοκάθαρη εἰκόνα του πολιτισμοῦ, ἀπὸ πολλές πλευρές, κάποιες ἀπὸ τις ὁποῖες θὰ συζητήσουμε σε ἐπόμενα κεφάλαια. Προτάθηκαν αρκετές ἐναλλακτικές ἐννοιες (ὅπως, για παράδειγμα, ἀπεριόριστες «πολιτισμικές ροές», «πεδία λόγου» ἢ «παραδόσεις γνώσης»), ἐνῶ πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι που ἠθελαν νὰ ἀπαλλαγούν πλήρως ἀκόμα και ἀπὸ την ἴδια την ἐννοια (για ὀρισμένες ἀπὸ τις συζητήσεις αυτές, βλέπε Clifford και Marcus 1986· Ortner 1999). Ὅπως θὰ δείξω ἀργότερα, ἡ ἐννοια της κοινωνίας ἔχει δεχθεῖ ἐπίσης παρόμοια κριτική, ἀλλά, παρὰ το γεγονός ὅτι είναι προβληματικές ἐννοιες, τόσο ἡ κοινωνία ὅσο και ὁ πολιτισμὸς αποτελοῦν βασικά στοιχεία του ἐννοιολογικοῦ οπλοστασίου της ἀνθρωπολογίας. Στην πραγματικά ἐξοχη, ἀλλά και ἐξαιρετικά ἀμφίσημη, ἀνασκόπηση της ἐννοιας «πολιτισμὸς», ὁ Adam Kuper (1999, σελ. 226) σημειώνει ὅτι «στις μέρες μας ὁ ἀνθρωπολόγος τὰράσσονται πολὺ ὅταν μιλούν για τον πολιτισμὸ – πράγμα παράξενο, ἀν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀνθρωπολογία του πολιτισμοῦ είναι μια πολὺ πετυχημένη ὑπόθεση». Ὁ λόγος για τὴ «νευρικότητα» αὐτὴ δεν είναι μόνο τὸ ἀμφισβητούμενο νόημα του ὀρου πολιτισμὸς ἀλλά και τὸ γεγονός ὅτι ὁι σχετικές με τον πολιτισμὸ ἐννοιες που συγγενεύουν με ἐκείνη της ἀνθρωπολογίας γίνονται ἀντικείμενο πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης στο πλαίσιο της πολιτικῆς των ταυτοτήτων (βλέπε Κεφάλαια 17-19).

Ἡ σχέση πολιτισμοῦ και κοινωνίας μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ με τον ἀκόλουθο τρόπο: ὁ πολιτισμὸς ἀναφέρεται στις ἐπίκτητες, γνωστικές και συμβολικές πτυχές της ὑπαρξης, ἐνῶ ἡ κοινωνία ἀφορὰ την κοινωνικὴ ὀργάνωση της ἀνθρώπινης ζωῆς, πρότυπα ἀλληλεπίδρασης και σχέσεις ἐξουσίας. Ὁι συνέπειες της ἀναλυτικῆς αὐτῆς διάκρισης, ἀν και ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται περίπλοκες, θὰ καταστούν τελικά ἐμφανείς.

Ἐνας συνοπτικὸς ὀρισμὸς της ἀνθρωπολογίας θὰ μπορούσε νὰ είναι ὁ ἀκόλουθος: «Ἀνθρωπολογία είναι ἡ συγκριτικὴ ἐκείνη μελέτη της πολιτισμικῆς και κοινωνικῆς ζωῆς των ἀνθρώπων. Ἡ πιο σημαντικὴ μέθοδος της είναι ἡ συμμετοχικὴ παρατήρηση, ἡ ὁποία ἐγκείται στη μακρὰ ἐπιτόπια ἐρευνα σε ἕνα συγκεκριμένο κοινωνικὸ περιβάλλον». Με τον τρόπο αὐτό, ἡ ἐπιστῆμη συγκρίνει πλευρές διαφορετικῶν κοινωνιών, ἀναζητώντας διαρκῶς ἐνδιαφέρουσες κοινωνικῆς πτυχῆς που ἐπιδέχο-

νται σύγκριση. Αν, για παράδειγμα, κάποιος αποφασίσει να γράψει μονογραφία για μια κοινωνία των υψιπέδων της Νέας Γουινέας, θα επιλέξει να την περιγράψει με ορισμένες τουλάχιστον έννοιες, όπως η συγγένεια, το φύλο και η εξουσία, έτσι ώστε να καταστεί συγκρίσιμη με άλλες κοινωνίες.

Επιπλέον, η ανθρωπολογία τονίζει τη σημασία της εθνογραφικής έρευνας, που είναι μια πλήρης και εμπειριστατωμένη μελέτη ενός συγκεκριμένου κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, στο οποίο ο ερευνητής καλείται να περάσει ένα ή και περισσότερα χρόνια της ζωής του.

Είναι σαφές ότι η ανθρωπολογία έχει πολλά κοινά στοιχεία με ορισμένες άλλες κοινωνικές επιστήμες και επιστήμες του ανθρώπου. Ένα πραγματικά δύσκολο ερώτημα είναι αν πρόκειται για φυσική ή για ανθρωπιστική επιστήμη. Αναζητούν, άραγε, οι ανθρωπολόγοι κάποιους γενικούς νόμους, όπως οι φυσικοί και οι άλλοι επιστήμονες ή, αντίθετα, προσπαθούν να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τις διαφορετικές κοινωνίες; Ο E.E. Evans-Pritchard στη Βρετανία και ο Alfred Kroeber στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίοι στην εποχή τους ήταν ηγετικές μορφές της ανθρωπολογίας, είχαν, γύρω στα 1950, την άποψη ότι η τελευταία συγγενεύει περισσότερο με την ιστορία παρά με τις φυσικές επιστήμες. Παρά το γεγονός ότι η θέση αυτή, που εκείνη την εποχή θεωρήθηκε αιρετική, έχει γίνει κοινότοπη πλέον, υπάρχουν ακόμα και σήμερα κάποιοι ανθρωπολόγοι που πιστεύουν ότι η επιστήμη τους πρέπει να είναι το ίδιο αυστηρή με τις φυσικές επιστήμες.

Ορισμένες από τις συνέπειες των διαφωνιών αυτών θα συζητηθούν σε επόμενα κεφάλαια. Ωστόσο, κάποια σημαντικά χαρακτηριστικά της ανθρωπολογίας είναι αποδεκτά από όλους εκείνους που ασχολούνται με την εν λόγω επιστήμη: πρώτον, είναι συγκριτική και εμπειρική· δεύτερον, στηρίζεται στην επιτόπια έρευνα, που αποτελεί την πιο σημαντική μέθοδό της· και τρίτον, είναι οικουμενική από την άποψη ότι δεν εκλαμβάνει μια περιοχή του κόσμου ή ένα συγκεκριμένο είδος κοινωνίας ως πιο σημαντικό από άλλα. Σε αντίθεση με την κοινωνιολογία, για παράδειγμα, η ανθρωπολογία δεν εστιάζει το ενδιαφέρον της στον βιομηχανικό κόσμο· σε αντίθεση με τη φιλοσοφία, τονίζει τη σημασία της εμπειρικής έρευνας· σε αντίθεση με την ιστορία, μελετά την κοινωνία όπως αυτή παρουσιάζεται στο παρόν· και σε αντίθεση με τη γλωσσολογία, όταν εξετάζει τη γλώσσα, αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της ομιλίας. Δίχως αμφιβολία, η ανθρωπολογία τέμνεται με πολλές και διάφορες επιστήμες, από τις οποίες μπορεί να μάθει πολλά,

αλλά, ως επιστημονική και διανοητική δραστηριότητα, έχει τα δικά της ευδιάκριτα χαρακτηριστικά που βασίζονται στην εθνογραφική έρευνα, η οποία προσπαθεί να εξηγήσει την πολιτισμική ποικιλότητα του κόσμου και, ταυτόχρονα, να συγκροτήσει μια θεωρία για τον πολιτισμό και την κοινωνία.

Το καθολικό και το επιμέρους

«Αν μπορούμε να πούμε ότι κάθε επιστήμη έχει ένα βασικό πρόβλημα», γράφει ο Michael Carrithers (1992, σελ. 2), «τότε, το βασικό πρόβλημα της ανθρωπολογίας είναι η πολυμορφία της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής». Ή, για να το πω διαφορετικά, η ανθρωπολογική έρευνα και θεωρία προσπαθούν να ισορροπήσουν μεταξύ των διαφορών και των ομοιοτήτων, ενώ στο επίκεντρο των διαφόρων θεωρητικών ζητημάτων βρίσκεται το σημαντικό πρόβλημα της σχέσης της καθολικότητας με το σχετικισμό: σε ποιο βαθμό τα ανθρώπινα όντα, οι πολιτισμοί και οι κοινωνίες έχουν κάτι κοινό, και σε ποιο βαθμό είναι μοναδικά; Μια και χρησιμοποιούμε συγκριτικές έννοιες –επομένως, πολιτισμικά ουδέτερες έννοιες, όπως το σύστημα συγγένειας, ο ρόλος του κοινωνικού φύλου και το σύστημα κληρονομιάς–, αναγνωρίζουμε εμμέσως ότι όλες, ή σχεδόν όλες, οι κοινωνίες έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, πολλοί ανθρωπολόγοι αμφισβητούν την άποψη αυτή, υποστηρίζοντας τη μοναδικότητα κάθε πολιτισμού και κοινωνίας. Ο Donald Brown στο βιβλίο του με τον τίτλο *Human Universals* (Brown 1991) αρθρώνει ένα ισχυρό πρόγραμμα σύμφωνο με τις αρχές της καθολικότητας, υποστηρίζοντας ότι για δεκαετίες ολόκληρες οι ανθρωπολόγοι έδιναν μεγαλύτερη βαρύτητα απ' όση έπρεπε στις διαφορές των κοινωνιών, παραμελώντας τα σημαντικά κοινά στοιχεία που συνέχουν την ανθρωπότητα. Στο σημαντικό, αν και αμφιλεγόμενο βιβλίο του, ο Brown στηρίχτηκε ιδιαίτερα σε μια προηγούμενη μελέτη των «ανθρώπινων καθολικών αρχών», μεταξύ των οποίων ήταν και τα εξής:

η ταξινόμηση με βάση την ηλικία, τα αθλήματα, η διακόσμηση των σωμάτων, το ημερολόγιο, η εκπαίδευση σχετικά με την καθαριότητα, η οργάνωση των κοινοτήτων, το μαγείρεμα, η κοινή εργασία, η κοσμολογία, η ερωτοτροπία, ο χορός, η τέχνη της διακόσμησης, η μαντεία, ο καταμερισμός της εργασίας, η ερμηνεία των ονείρων, η εκπαίδευση,

η εσχατολογία, η ηθική, η εθνοφυτολογία, η εθιμοτυπία, η θεραπεία διά της πίστεως, η οικογένεια, η νηστεία, το άναμμα της φωτιάς, το φολκλόρ, η απαγόρευση κατανάλωσης ορισμένων τροφών, οι ταφικές τελετές, τα παιχνίδια, οι χειρονομίες, η προσφορά δώρων, η διακυβέρνηση, οι τρόποι χαιρετισμού...

Και όλα αυτά δεν είναι παρά μια «μερική λίστα» (Murdock 1945, σελ. 124, παρατίθεται από τον Brown 1991, σελ. 70). Πολλά είναι τα επιχειρήματα που θα μπορούσε κάποιος να επιστρατεύσει εναντίον μιας τέτοιας λίστας: πρώτον, ότι είναι τετριμμένη και ότι αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει είναι να κατανοήσουμε τις μοναδικές εκφράσεις αυτών των «καθολικών αρχών»: δεύτερον, ότι φαινόμενα όπως η «οικογένεια» έχουν πολλά και διαφορετικά μεταξύ τους νοήματα στις διάφορες κοινωνίες και, ως εκ τούτου, δεν είναι παντού τα «ίδια»: και τρίτον, ότι αυτή η τμηματική προσέγγιση της κοινωνίας και του πολιτισμού αφαιρεί από την ανθρωπολογία το χαρακτηριστικό της, δηλαδή, την ικανότητά της να δει απομονωμένα φαινόμενα, όπως η απαγόρευση κατανάλωσης ορισμένων τροφών ή η ταξινόμηση με βάση την ηλικία, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Ένας θεσμός, όπως ο γάμος με συνοικέσιο, σημαίνει εντελώς διαφορετικά πράγματα στην επαρχία Παντζάμπ της Ινδίας από ό,τι στη γαλλική ανώτερη τάξη. Είναι ο ίδιος κοινωνικός θεσμός; Και ναι και όχι. Ο Brown έχει δίκιο όταν κατηγορεί τους ανθρωπολόγους ότι έχουν την τάση να δίνουν έμφαση στο εξωτικό και το μοναδικό εις βάρος των διαπολιτισμικών ομοιοτήτων, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η προσέγγισή του είναι ο μόνος δυνατός τρόπος γεφύρωσης του χάσματος ανάμεσα στις κοινωνίες. Σε επόμενα κεφάλαια, θα συζητήσουμε κάποιες άλλες εναλλακτικές προτάσεις, όπως ο δομολειτουργισμός (όλες οι κοινωνίες λειτουργούν σύμφωνα με τις ίδιες αρχές), ο δομισμός (ο ανθρώπινος νους έχει κοινή αρχιτεκτονική, η οποία εκφράζεται μέσω του μύθου, της συγγένειας και άλλων πολιτισμικών φαινομένων), η θεωρία των συναλλαγών (η άποψη ότι η λογική της ανθρώπινης δράσης είναι παντού η ίδια) και οι διάφορες υλιστικές προσεγγίσεις (ο πολιτισμός και η κοινωνία προσδιορίζονται από μια σειρά οικολογικών και / ή τεχνολογικών παραγόντων).

Η ένταση ανάμεσα στο καθολικό και το επιμέρους αποδείχτηκε εξαιρετικά γόνιμη στην ανθρωπολογία. Κι αυτό ισχύει ακόμα και σήμερα. Αναλύεται, μάλιστα, διεξοδικά τόσο από την ανθρωπολογία όσο και από άλλες επιστήμες μέσα από την έννοια του εθνοκεντρισμού.

Το πρόβλημα του εθνοκεντρισμού

Όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω, μια κοινωνία ή ένας πολιτισμός πρέπει να κατανοούνται στο πλαίσιο των δικών τους ιδιαίτερων συμφραζομένων. Με αυτό θέλουμε να αποτρέψουμε την εφαρμογή κάποιων κοινών και καθολικών κανόνων στην αξιολόγηση της κάθε κοινωνίας. Τέτοιοι κανόνες, που χρησιμοποιούνται συχνά, θα μπορούσαν να θεωρηθούν η μακροβιότητα, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, τα δημοκρατικά δικαιώματα, το ποσοστό αλφαριθμητισμού κτλ. Μέχρι πρόσφατα, στις ευρωπαϊκές κοινωνίες ήταν πολύ συνηθισμένο να κατατάσσουν τους μη Ευρωπαίους ανάλογα με το ποσοστό του πληθυσμού τους που είχε ασπαστεί τη χριστιανική θρησκεία. Για την ανθρωπολογία, η κατάταξη αυτή δεν είχε κανένα απολύτως νόημα. Για να αξιολογήσουμε την ποιότητα ζωής μιας ξένης κοινωνίας, πρέπει να κατανοήσουμε την κοινωνία αυτή από μέσα· διαφορετικά, η αξιολόγησή μας θα έχει πολύ περιορισμένο ενδιαφέρον. Αυτό που στη δική μας κοινωνία γίνεται αντιληπτό ως «ποιότητα ζωής» μπορεί σε μια άλλη να μη σημαίνει απολύτως τίποτα. Για να κατανοήσουμε τη ζωή των ανθρώπων, πρέπει να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε την ολότητα της κοινωνικής εμπειρίας τους· και για να το πετύχουμε αυτό, δεν αρκεί να στηριζόμαστε σε επιλεγμένες «μεταβλητές». Μια έννοια όπως το «ετήσιο εισόδημα» δεν έχει κανένα απολύτως νόημα σε μια κοινωνία στην οποία ούτε τα χρήματα ούτε η μισθωτή εργασία παίζουν κάποιο ρόλο.

Το επιχείρημα αυτό πρέπει να εκληφθεί ως προειδοποίηση έναντι του εθνοκεντρισμού. Ο όρος αυτός σημαίνει ότι κάποιος προβαίνει στην περιγραφή και την αξιολόγηση των άλλων ανθρώπων από τη δική του σκοπιά και βάσει των δικών του όρων. Το «έθνος» κάποιου, στο οποίο περιλαμβάνονται και οι πολιτισμικές του αξίες, τοποθετείται στο επίκεντρο. Με αυτό τον τρόπο σκέψης, οι άλλοι άνθρωποι αποτελούν αναγκαία κατώτερες απομιμήσεις αυτού που σκέφτεται με τον συγκεκριμένο τρόπο. Αν οι Nuer του Σουδάν δεν μπορούν να αγοράσουν με δάνειο ένα σπίτι, εμφανίζονται στα μάτια μας ως κοινωνία ατελής σε σχέση με τη δική μας. Αν οι Ινδιάνοι Kwakiutl της δυτικής ακτής της Βόρειας Αμερικής δεν έχουν ηλεκτρικό, εμφανίζονται να έχουν λιγότερο ικανοποιητική ζωή από τη δική μας. Αν οι Kachin της βόρειας Βιρμανίας αρνούνται να προσηλυτιστούν στο χριστιανισμό, παρουσιάζονται ως λιγότερο πολιτισμένοι από όσο εμείς και αν οι San (οι «Βουσμάνοι») της ερήμου Καλαχάρι είναι αναλφάβητοι, θεωρούνται κατ' ανάγκη λιγότερο έξυπνοι

από εμάς. Αυτού του είδους οι απόψεις εκφράζουν μια εθνοκεντρική στάση που δεν επιτρέπει στους άλλους να είναι διαφορετικοί από εμάς και που μπορεί να γίνει σοβαρό εμπόδιο στον τρόπο που εμείς τους κατανοούμε. Αντί, λοιπόν, να συγκρίνουμε ξένους με τη δική μας κοινωνία και να τοποθετούμε τον εαυτό μας στην κορυφή μιας φανταστικής πυραμίδας, η ανθρωπολογία μάς καλεί να κατανοήσουμε τις άλλες κοινωνίες όπως εμφανίζονται από μέσα. Η ανθρωπολογία δεν μπορεί να μας προσφέρει απάντηση στο ερώτημα για το ποια είναι η καλύτερη κοινωνία, γιατί απλούστατα δεν την ενδιαφέρει ένα τέτοιο ερώτημα. Αν ο ανθρωπολόγος ερωτηθεί σχετικά με το τι είναι καλή ζωή, το μόνο που έχει να πει είναι ότι κάθε κοινωνία δίνει τον δικό της ορισμό.

Επιπλέον, η εθνοκεντρική προκατάληψη, που είναι λιγότερο εύκολο να εντοπιστεί από ό,τι οι ηθικολογικές κρίσεις, μπορεί να διαμορφώνει τους ίδιους τους όρους που χρησιμοποιούμε για την περιγραφή και την ταξινόμηση του κόσμου. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχτεί ότι δεν είναι σωστό να μιλάμε για πολιτική και συγγένεια όταν αναφερόμαστε σε κοινωνίες από τις οποίες απουσιάζουν οι έννοιες της «πολιτικής» και της «συγγένειας». Η πολιτική αποτελεί ίσως στοιχείο της κοινωνίας του εθνογράφου και όχι της κοινωνίας που μελετά. Θα αναφερθούμε στο θεμελιώδες αυτό πρόβλημα σε επόμενα κεφάλαια.

Συχνά, ο πολιτισμικός σχετικισμός γίνεται αντιληπτός ως ο αντίθετος πόλος του εθνοκεντρισμού. Ως αξίωμα δέχεται ότι οι κοινωνίες και οι πολιτισμοί είναι ποιοτικά διαφορετικοί και έχουν τη δική τους εσωτερική λογική. Ως εκ τούτου, είναι επιστημονικά παράλογο να τις τοποθετούμε σε μία κλίμακα. Αν κάποιος, λόγω χάρη, θεωρεί ότι η φυλή San βρίσκεται στο κατώτατο σημείο ενός αξιολογικά διαβαθμισμένου σχήματος, οι βασικές μεταβλητές του οποίου είναι ο αλφαριθμητισμός και το εισόδημα, το εν λόγω σχήμα είναι ασύμβατο με την κοινωνία τους, αν οι San δεν δίνουν καμιά προτεραιότητα στο χρήμα και στα βιβλία. Είναι, επίσης, προφανές πως δεν μπορούμε, στο πλαίσιο του πολιτισμικού σχετικισμού, να υποστηρίξουμε ότι μια κοινωνία με πολλά αυτοκίνητα είναι «καλύτερη» από μια άλλη με λιγότερα ή ότι η σχέση του αριθμού των κινηματογραφικών αιθουσών ως προς το σύνολο του πληθυσμού αποτελεί χρήσιμο δείκτη για την ποιότητα της ζωής σε μια κοινωνία.

Ο πολιτισμικός σχετικισμός είναι απαραίτητη και αδιαμφισβήτητη θεωρητική προϋπόθεση, αλλά και σημαντική εμπειρική μέθοδος στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τις κοινωνίες των άλλων με έναν κατά το δυνατόν απροκατάληπτο τρόπο. Ως ηθική αρχή, πάντως, είναι μάλλον

αδύνατο να χρησιμοποιηθεί στην πράξη, αφού μοιάζει να υποδηλώνει ότι όλα είναι το ίδιο καλά, υπό τον όρο ότι έχουν νόημα σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Ωστόσο, μια τέτοια άποψη οδηγεί τελικά στο μηδενισμό. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, είναι ίσως επίκαιρο να τονίσουμε ότι πολλοί ανθρωπολόγοι είναι σχετικιστές στην καθημερινή τους δουλειά, ενώ πολύ συχνά είναι δογματικοί σχετικά με το τι είναι σωστό και λάθος στην προσωπική τους ζωή. Στις δυτικές και όχι μόνο κοινωνίες, οι σύγχρονες συζητήσεις για τα δικαιώματα των μειονοτήτων και την πολυπολιτισμικότητα δείχνουν τόσο την ανάγκη για ανθρωπολογική γνώση όσο και την αδυναμία εξεύρεσης απλής λύσης στα τόσο δύσκολα αυτά προβλήματα, τα οποία θα επιχειρήσουμε να συζητήσουμε σε επόμενα κεφάλαια.

Σε τελευταία ανάλυση, ο πολιτισμικός σχετικισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο αντίθετος πόλος του εθνοκεντρισμού, και αυτό γιατί απλούστατα δεν περιλαμβάνει μια ηθική αρχή. Η αρχή του πολιτισμικού σχετικισμού στην ανθρωπολογία είναι μεθοδολογικού χαρακτήρα – μας βοηθά να ερευνήσουμε αλλά και να συγκρίνουμε κοινωνίες χωρίς να είμαστε υποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουμε κάποια ηθικά κριτήρια που δεν εμπίπτουν σε διανοητική επεξεργασία· ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο σωστό και το λάθος. Τέλος, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι πολλοί ανθρωπολόγοι θέλουν να ανακαλύψουν κοινές πλευρές της ανθρωπότητας. Το σχέδιο αυτό δεν έρχεται υποχρεωτικά σε αντίθεση με τη σχετικιστική προσέγγιση του πολιτισμού, ακόμα κι αν η καθολική θεώρηση –το σύνολο εκείνων των θεωρήσεων που τονίζουν τις ομοιότητες των ανθρώπων– αντιμετωπίζεται συχνά ως ο αντίποδας του πολιτισμικού σχετικισμού. Μπορεί κάποιος να είναι σχετικιστής σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο της ανθρωπολογικής ανάλυσης και ωστόσο να υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι και οι κοινωνίες υπακούουν σε ένα κοινό πρότυπο. Πολλοί, μάλιστα, θα έλεγαν ότι αυτό ακριβώς είναι η ανθρωπολογία: η προσπάθεια ανακάλυψης τόσο της μοναδικότητας κάθε κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου όσο και των τρόπων βάσει των οποίων η ανθρωπότητα υπάρχει ως ενότητα.

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

E. E. Evans-Pritchard: *Social Anthropology*. Glencoe: Free Press 1951.

Clifford Geertz: *The Uses of Diversity*. Στο έργο *Assessing Cultural Anthropology*, εκδ. Robert Borofsky. Νέα Υόρκη: McGraw-Hill 1994.

Adam Kuper: *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School* (3η έκδοση). Λονδίνο: Routledge 1996.